

Osmanlı Esnaf Teşkilatında Zorlayıcı İzomorfizm: Nizamnâmelere Yönelik Bir İnceleme

Cemre Cankurt¹

Yasin Bayar²

Özet

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı iktisadi ve sosyal hayatının mihenk taşlarından olan esnaf birliklerinin yürüttükleri faaliyetleri kurumsallaşma teorisinin önemli çıktılarından biri olan zorlayıcı izomorfizm teorisiyle incelemektir. Bu bağlamda yürütülen faaliyetlerin hangi açıdan zorlayıcı izomorfizmle ilişkilendirilebileceği tartışılmıştır. Çalışmadaki ilişkisel çıkarımları ortaya koyabilmek için nitel araştırma tekniklerinden belge analizi yöntemi kullanılarak İstanbul'a ait, 1765-1767 tarihlerini kapsayan 25 Numaralı Kadı Sicili incelenmiştir. İncelenen mahkeme defterlerinden, esnaf nizamlarına ait elde edilen dava kayıtlarına göre esnaf ve devletin ortaklaşa kontrolü ile esnafın yürüttükleri faaliyetlerin benzeştiği tespit edilmiştir. Bu tespit neticesinde nizamların sağladığı hegemonyanın, zorlayıcı izomorfizm teorisi bağlamında esnaf faaliyetlerine sirayet ettiği görülmüştür. Gerçekleştirilen analizde esnafın, esnaf nizamnamelerini dikkate alarak benzer davranış kalıpları çerçevesinde faaliyet yürütmesinin zorlayıcı izomorfizm teorisiyle açıklanabileceği tespit edilmiştir. Yapılan çalışma neticesinde Osmanlı esnaf teşkilatına farklı bir perspektiften bakılmış olup ulaşılan bulguların literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nde esnaf birlikleri, sosyal ve iktisadi sistemin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Her bir esnaf grubu, kendi içinde düzen ve disiplin sağlayarak hem üretim kalitesini hem de toplumsal

1 Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, cemrecankurt@gantep.edu.tr, 0009-0003-1869-7213.

2 Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, yasinbayar@gantep.edu.tr, 0000-0002-1246-0368.

düzeni koruma görevini üstlenmiştir (Kal'a, 1995). Esnaf nizamname adı verilen, birliğin işleyiş dinamiklerini düzenleyen kurallar etrafında teşkilatlanmıştır. Bu nizamnameler esnafın çalışma koşulları, meslek ahlakı, fiyatlandırma politikaları, üretim ve satışları nasıl gerçekleştirecekleri, üyelik koşulları vb. konuları içermektedir. Nizamlar, devletin merkezîyetçi yapısının ve düzenleyici politikalarının bir yansıması olarak şekillenmiş, esnafın uyması gereken kuralları detaylı bir şekilde düzenlemiştir. Esnaf arasında geleneksel işleyiş kurallarına göre belirlenen nizamnameler, devlet tarafından onaylanmasının ardından resmi nitelik kazanmıştır. Nizamların resmi nitelik kazanması teşkilatın kurumsallaşmasında önemli bir basamağı temsil etmektedir. Bu sayede esnaf birliklerinde işleyiş dinamikleri belirli bir düzene oturmuş ve bu kurallara ilgili birliğe üye olan her esnafın uyması beklenmiştir (Bayram, 2012:107-108).

Literatürde Osmanlı esnaf birlikleri hakkında yapılan araştırmalarda nizamlar kısmi olarak ele alınırken, esnaf birliklerine ait nizamnameleri özel olarak inceleyen daha sınırlı sayıda araştırma yer almaktadır (Çiftçi, 2006; Düzbakar, 2009; Kal'a, 1998). Zorlayıcı izomorfizmle ilgili ise literatürde çeşitli çalışmalar mevcuttur (Sargut, 2009; Şahin vd., 2018; Altın, 2022). Bu çalışmalarda zorlayıcı izomorfizm teorisinin organizasyonlarda nasıl şekillendiği ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Osmanlı döneminde ise zorlayıcı izomorfizm teorisinin ele alındığı çalışmaya rastlanılmamış olup, çalışmanın sorunsalı da bu noktada ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Osmanlı döneminde zorlayıcı izomorfizm teorisinin incelenebileceği kitlenin esnaf olabileceği ve bunun da esnaf nizamları ekseriyetinde ele alınabileceği düşünülmüştür.

Nizamnamelerde esnaf birliklerinin üretim teknikleri, fiyat politikaları, mesleğe dahil olacak kişilerin sınırlandırılması vb. konularda standardizasyonlar belirlenerek, birliğe üye olan her esnafın benzer hareket etmesi ve bu sayede düzenin sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda esnafın benzer davranış kalıpları gösterdiği ve sürekli iç ve dış denetime tabii olarak bu kurallar dışına çıkmasının engellendiği görülmüştür. Çalışmanın nihai amacı, Osmanlı esnaf nizamları, organizasyonların dışsal baskılar ve/veya zorlayıcı güçler nedeniyle benzer yapılar ve uygulamalar geliştirmesini ifade eden zorlayıcı izomorfizm teorisi ekseninde analiz etmektir.

2. Teorik Arka Plan

2.1. Osmanlı Esnaf Nizamları

Osmanlı esnaf teşkilatı, kökenleri fütüvvet ve ahiliğe dayanan, devletin sosyal ve mali işleyişinde etkili olan kurumlardan biridir. Esnaflık kurumu, ihtiyaca göre üretim anlayışı ekseninde üretici ve tüketicilerin zarara

uğramaması amacıyla belirli denetleme ve düzenlemelere tabi olmuştur (İnalçık, 2013, s. 76). Esnaf meslek gruplarına göre ekonomik faaliyetlerini kontrol etmek, kaliteyi sağlamak, fiyatları düzenlemek vb. amaçlar ekseninde lonca adı verilen örgütler altında şekillenmiştir. Esnaf örgütlenme ve teşkilatlanmasının en önemli temsili olan loncalar özellikle İstanbul gibi büyük yerleşim yerlerinde gelişmiştir (Quataert, 2000:205).

Osmanlı Devleti'nde, esnaf birliklerinin işleyişini düzenlemek ve denetlemek için çeşitli yasal ve idari uygulamalar geliştirilmiştir. Bu düzenlemeler sayesinde, zanaatkarların ve tüccarların belirli standartlara uyması sağlanmış, böylece ekonomik faaliyetlerin istikrarlı olması amaçlanmıştır. Meslek gruplarının çarşılarında bir arada çalışmaları, üretim tekniklerinin, fiyatlarının ve kalitelerinin sabit olması kural olarak belirlenmiştir. Üretim ve satış alanındaki kısıtlılıklar/sınırlamalar meslek grubu içerisinde farklılaşma ve rekabet olgularını da engellemiştir (Barkan, 1985:39-40).

Esnaf birliklerinin işleyişi üretim, ticaret ve sosyal yaşamı düzenleyen kurallar ve normlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu birliklerin normlar dizisi ve üye esnafın uyması gereken kurallar, öncelikle esnaf arasında belirlenmiş ve ardından devlet tarafından resmi olarak onaylanan esnaf nizamnameleri ile düzenlenmiştir. Esnaf nizamnamelerinde, esnafın üretim alanı, ürünlerin kalitesi ve üretim teknikleri gibi konulara yer verilmiştir (Kala, 1998:165-166).

Esnaflık kurumu halk ve devlet arasındaki kontrol mekanizmasının bir parçası olarak sosyal düzenin şekillenmesinde de etkili mekanizmalardan birini teşkil etmektedir. Baer; narh, kalite gibi uygulamaların devlet tarafından belirlenmesi ve loncaların nizamların dışına çıkan esnafı cezalandırma yetkilerinin bulunmaması nedeniyle loncaların hareket serbestilerinin devlet tarafından oldukça sınırlandırıldığını ifade etmektedir (Baer, 1970:49). Esnaf nizamları ve kurumun teşkilatlanması sayesinde ise devletin esnaf birliklerini kontrol etmesinin kolaylaştığı görülmektedir (Aynural, 1996:355-356).

Esnaf nizamlarında, esnafın uyması beklenen başlıca kurallar narh, kalite, esnaf sayısının sabitliği, mesleğe girecek kişilerin belirli tecrübe aşamalarını tamamlamış olmaları vb. uygulamalardır. Bu düzenlemeler esnaf birliklerinin kendi içerisinde de esnafa bireysel olarak kazancını garanti altına almak, kurumsallaşma, hukuki korunmasını artırmak vb. avantajlar sağlamıştır. Örneğin; narh sistemi ile mal ve hizmetlerin fiyatlarını sabitleyerek ekonomik istikrarın korunması, üretimde standardizasyon oluşturulması sayesinde ise esnafın iç rekabet karşısında korunması amaçlanmıştır. Dışarıdan mesleğe girecek kişilerin sınırlandırılması ve denetlenmesi ise esnafı dış rekabetin

olumsuz etkilerinden korunurken kazançlarını da güvence altına almıştır (Kala, 1998:179-236).

Örneğin 1766 tarihli tulumba şeritçilerine ait bir nizamnamede, ilgili esnaf grubunun mesleğe üye olan kişi sayısı, usta adedi, tezgâh adedi, şeritleri nasıl işleyecekleri, üretim ölçüleri, satış fiyatları vb. işleyiş dinamiklerinin belirlendiği görülmektedir. Verilen nizamda esnaf grubunun İstanbul'da belirli bölgelerde buldukları, dini mensubiyetlerine göre usta ve tezgâh sayılarının sınırlandırıldığı, ürünlerinin numunelerinin incelenerek üretim standartlarına uyup uymadığının denetlendiği, ürünlerinin cinslerine göre satış fiyatlarının belirlendiği, bir ustanın ölümü neticesinde yerine oğlunun veya esnaf grubunun kalfalarından birinin geleceği kuralları belirtilmiştir (İKS, İM, 25, V. 52/1). Bu bağlamda, oluşturulan nizamların asıl gayesinin esnafın faaliyetlerini belirli bir çerçevede tutmak, meslek etigine uygun davranmalarını sağlamak ve rekabetçi bir ortamda adil bir şekilde faaliyet göstermelerini temin etmek amaçlarını içermektedir.

2.2. Zorlayıcı Eşbiçimlilik

1970'li yıllarda literatürde öne çıkmaya başlayan kurumsallık teorisi, örgütlerin ve örgütleri oluşturan bireylerin, varlıklarının sebebi olan inançlar, genel kabul görmüş davranış kalıpları, kurallar, normlar ve değerlerden oluşan bir ağ ile çevrelendiğini savunmaktadır. Bu ağ, bireylerin ve örgütlerin faaliyet ve eylemlerini biçimlendiren rasyonel bir çerçeve ortaya koymaktadır (Hasselblad ve Kallinikos, 2000:698). Ancak kurumsal teorinin asıl olarak ortaya çıkışı, şu sorunsala dayanmaktadır; “Örgütler neden birbirlerine benzer?” (Sargut ve Özen, 2007). Bu bağlamda kurumsalcı teorinin esas tezlerinden birisinin aynı alanda faaliyet gösteren örgütlerin, zamanla çıktılar, kültür ve yapı bakımından birbirlerine benzemesidir (DiMaggio ve Powell, 1983:147).

Zaman içerisinde kurumsalcılık teorisi bağlamında yönetim ve örgüt bilimleri alanındaki çalışmalar hız kazanmış ve “Yeni Kurumsalcılık” olarak isimlendirilen bir akım ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yeni paradigmaya yoğun ilgi duyulmuş, bunun sonucunda da kurumları açıklama ve anlama konusunda disiplinler arası çalışmalarda artış olmuştur (Nee, 2001:1). Disiplinler arası yapılan çalışmalar neticesinde araştırmacılar literatüre “kurumsal eş biçimlilik” kavramını kazandırmış ve eş biçimlilik kavramından yola çıkarak, örgütlerin normatif, taklitçilik ve zorlayıcılık gibi baskılar sonucunda gitgide birbirlerine benzer hale geldiklerini ortaya koymuşlardır (DiMaggio ve Powell, 1983:150-154). Bu bağlamda bu çalışmada zorlayıcı eş biçimlilik ekseninde değerlendirme yapılacaktır.

Zorlayıcı eş biçimlilik genelde devlete ait kurum ve kuruluşların baskısıyla örgütün inisiyatifi dışında ortaya çıkan benzeşme durumunu ifade eder. Bu baskılar örgütlerin mensubu oldukları diğer örgütler tarafından resmi veya gayri resmi olarak da uygulanabilir (Di Maggio ve Powell, 1983:150). Örgütler, varlıklarını sürdürürebilmek için kendi üzerlerinde bulunan ve etki gücü yüksek olan örgütlere ve onların temsil ettikleri gerekliliklere riayet etmeye odaklanırlar (Bolat ve Seymen, 2006:245). Zorlayıcı eş biçimliliğin sebebi, örgütün doğrudan veya dolaylı olarak bağımlı olduğu kaynaklara diğer örgütlerin sahip olmasından dolayı kontrolü elinde bulunduran bu örgütlerin örgütsel alana baskı uygulamalarıdır. Düzenleyici mekanizmalar ya da devlet tarafından uygulanan ve belirli bir yapı veya sistemin benimsenmesinden ötürü ortaya çıkan eş biçimlilik zorlayıcılık bağlamında değerlendirilebilir. Bu zorlayıcı eş biçimlilik, benzer şekilde diğer örgütler ya da bireyler ile örgütler arasında yapılmış sözleşmelere istinaden bağımlı olunan yükümlülüklerden de kaynaklanabilmektedir (Keskin vd., 2016, s. 318). Zorlayıcı eş biçimliliğe, belirli bir sektörde lokomotif çeken organizasyonların, kendileriyle alışveriş yapan tedarikçi diğer organizasyonların yapı ve işleyişlerinde etkili olmaları ve tedarikçilere politikalar, prosedürler, talimatlar ve belirli teknikleri kullanma konusunda baskıda bulunmaları örnek olarak verilebilir (Yaşar Uğurlu vd., 2024:552).

2.3. Esnaf Nizamları ve Zorlayıcı İzomorfizm Teorisi

Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yapısı ve esnaf birliklerinin teşkilatlı yapısı; esnafın nizamnameler aracılığı ile izomorfik baskılara maruz kalmasına yol açmıştır. Devlet, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve yerel ekonomik faaliyetleri kontrol etmek amacıyla esnaf loncalarını denetlemiştir. Denetimin bir diğer unsuru ise esnaf loncalarının bizzat kendi içerisinde yarattığı denetim ağıdır. Bu denetim mekanizmaları, loncaların devletin belirlediği kurallar çerçevesinde faaliyet göstermesini zorunlu kılmıştır.

Esnaf nizamları büyük bir oranda Osmanlı esnaf birlikleri hakkında yapılan çalışmalarda birliğin iç ilişkilerini düzenleyen ve devlet tarafından yapılan denetimi kolaylaştıran bir unsur olarak ele alınmıştır. Nizamları özel olarak analiz eden ise daha sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Kala (1998) çalışmasında esnaf birliklerinin tarihsel gelişimini, kurumun nasıl ortaya çıktığını ve geliştiğini, işleyiş dinamiklerini açıklamasının ardından, esnaf nizamnameleri hakkında nizamların hangi konuları içerdiği, kapsam ve etki alanları hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur. Düzbakar (2009) ise Bursa Kadı Sicilleri'nden hareketle esnaf birliklerini incelemiş ve kumaş nizamlarını analiz etmiştir. Benzer olarak Çiftçi (2006) de mahkeme kayıtlarından hareketle Bursa'da yer alan kumaşçı esnafına ait nizamları

incelemiş ve bu nizamlara uyulması sayesinde, disiplinli ve kaliteli üretimin ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Literatürde zorlayıcı izomorfizm üzerine yapılmış çalışmalar mevcuttur. Sargut (2009) çalışmasında, devlet tarafından 1981 yılında çıkarılan ve üniversiteleri tek çatı altına toplayarak eşgüdümleme ve denetleme faaliyetlerini merkezi bir yönetim tarafından yapılmasını sağlayan YÖK yasının zorlayıcı eşbiçimliliğe örnek olabileceğini ileri sürmüştür. Altın (2022) çalışmasında, sivil havacılık sektöründe faaliyet gösteren kuruluşların Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SGHM) tarafından genelgeler, talimatlar, yönetmeliklerle sıkı bir denetime tabi olmalarını ve bu bağlamda benzer faaliyet yürütmelerini zorlayıcı izomorfizm teorisiyle açıklamıştır. Şahin vd. (2018) ise yönetim kurullarında yer alan kadın yöneticilerin tavsiyelerini araştıran çalışmalarında, bağımsız kadın yöneticilerin yönetim kuruluna atanmasının mevzuatta yer alan cinsiyet kotasına istinaden kota zorunluluğunu sağladığını ve bu durumun da zorlayıcı izomorfizm teorisiyle açıklanabileceğini vurgulamışlardır.

Bu bağlamda çalışmada, Osmanlı Devleti'nin esnaf teşkilatları üzerinde uyguladığı düzenleyici ve denetleyici politikalar, zorlayıcı izomorfizm türünün somut bir örneği olarak ele alınmıştır. Literatürde Osmanlı döneminde yönetsel veya iktisadi anlamda zorlayıcı izomorfizm teorisi ekseninde yapılan bir çalışmaya rastlanılmamış olması çalışmanın ortaya çıkış nedenini oluşturmuştur. Çalışma kapsamında Osmanlı esnaf birliklerinin işleyişini düzenleyen nizamların esnafı benzer faaliyet yürütmelerini tetikleyici bir unsur olup olmadığı analiz edilecektir.

3. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı esnaflarının yürüttükleri faaliyetleri kurumsallaşma teorisi bağlamında değerlendirmektir. Yapılan arşiv taraması sonucunda esnaf tarafından yürütülen faaliyetlerin kurumsallaşma teorisinin bir ürünü olan zorlayıcı eşbiçimlilik olgusu bağlamında değerlendirilebileceği fikri ortaya çıkmış ve esnaf faaliyetleri zorlayıcı eşbiçimlilik bağlamında incelenerek çalışmanın literatüre katkıda bulunacağı düşünülmüştür.

Bu bağlamda kullanılan temel veriler, Osmanlı esnaf birliklerine ait esnaf nizamnameleridir. Nizamnameler İBB Kültür AŞ., Medipol Üniversitesi ve İSAM kurumları tarafından transkripsiyonu yapılan İstanbul'a ait 25 Numaralı Kadı Sicili'nden elde edilmiştir. İncelenen mahkeme defteri 1765-1767 yıllarını kapsamaktadır. Çalışma kapsamında yapılan mekân ve tarih kısıtlamasının sebebi elde edilen örneklerin derinlemesine incelenebilmesidir.

Örneklem olarak İstanbul seçilmesinin temel sebebi belgelere ulaşılabilirlik kolaylığıdır. Tarihsel sürecin belirlenmesinde ise esnaf nizamlarına ait kayıtların yoğunlaştığı sicil defterinin analize tabi tutulması amaçlanmıştır. Mahkeme kayıtlarının esnaf nizamnameleri ekseninde taranması sonucunda 113 dava kaydı elde edilmiş ve konu kapsamında araştırmaya dahil edilebilecek örnekler çalışmaya eklenmiştir.

Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden belge analizi tercih edilmiştir. Araştırmalarda belge analizi yöntemi benimsenerek raporlar, gazeteler, kitaplar, yönetmelikler, programlar gibi farklı elektronik veya yazılı olarak kayıt altına alınan veriler analiz edilmektedir (Karasar, 1994:183). Belge analizi, araştırılmak istenen olay ve olgular hakkında bilgi toplamak için yazılı veya elektronik materyalin analiz edilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:187). Analiz sürecinde; a) belgelere ulaşma, b) belgenin orijinal olmasını kontrol etme, c) belgeleri anlama, d) veriyi analiz etme, e) veriyi kullanma aşamalarına dikkat edilmesi önem arz etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:193). Bu çalışmada belge analizi için önemli olan bu aşamalara dikkat edilerek analiz gerçekleştirilmiş ve çalışmanın amacı ortaya koyulmuştur.

4. Bulgular

Çalışma kapsamında incelenen 25 Numaralı İstanbul Kadı Sicili'nde esnaf nizamları ile ilgili 113 adet dava kaydı yer almaktadır. Davalardaki temel konular; esnaf nizamlarının belirlenmesi, esnafın bu kurallara riayet etmesi, nizamlara uymayan esnafın cezalandırılması, uyarılması veya meslekten ihraç edilmesi konu başlıklarını içermektedir. Nizamnamelerde ürünlerin imalat süreci, üretim aletlerinin neler olacağı, ürünlerin satış fiyatları vb. konularda esnafın belirli bir standardizasyona uyması beklenmiştir (Aynural, 1996:356). Bu bağlamda nizamlarda yer alan standartlaşma ve kalite kontrolü, zanaatkarları üretim ve ticarete belirli standart kalıplara uymaya zorlayarak; esnaf loncalarının yapısının ve işleyişinin benzerlik göstermesine yol açmıştır.

Aşağıda 1776 tarihli hamamcı esnafına ait bir nizamname verilmiştir:

Hamâmlar nizâmı

Ma'rûz,

Mahmiye-i İslambo'l'da ve havâlisinde vâki' hamamların ez-kadîm nizâmı ibâdullah hamama girdikde lâbis oldukları esvâbların ve üzerlerinde bulunan mvâl ve eşyâlarını taşra câmekânda bırakmağla gerek hamamcılar ve gerek nâtur ve dellâklar mü'temen mu'temed kimesneler olmak lâzıme-i

hâlden olduğu ecilden dergâh-ı âlî yeniçeri ağası tarafından ocak yazıcısı ma'rifetiyle dellâklar birbirlerine ve hamamcıları dahi dellâklarına ve sâir hademe-i hamama tekfil olunup ve bir hamamda müstecir olup gedik ta'bîr olunur hamam eşyasına mâlik olanlar hamamdan çıkıp âhara verilmek murâd olundukda eşyâ-yı mezkûre kethüdâları ve sâir ustaları ma'rifetleriyle tahrîr ve takvîm olunup hamam umûrunu idâreye kâdir kethüdâ ve ustaları kefil oldukları kimesneye bey^ç ve bu tarikle ikâmet olunup hamamcılar dahi hademe-i hamamdan fesâd ve mel'aneti zâhir olanları adem-i himâyet ve edevât-ı hamamın dâimâ nezâfet, tahâretine ihtimâm ve dikkat ve peştemâl ve sileceklerin hark u şakdan sâlim ve tûl ve arzı setr-i avrete vâfi olacak mikdârını pâk ve nazîf olarak isti'mâl edegelim bu nesak-i müstahsen üzere görülür iken bir müddetden beri ba'zı hamam sâhibleri icâre-i misliyesinden ziyâde kirâların artırmak irâdesiyle şurût-ı mezkûreye adem-i ri'âyet ile müstecirlerinin müddet-i icâreleri tamâm olmadın hilâf-ı şer^ç-i şerîf ihrâc ve mechûlü'l-ahvâl ve ber-vech-i meşrûh idâreye adîmül-iktidâr erâzile icâr ve müstecir-i sâlifin müddet-i icâre tamâmına dek tedârik ettiği odun ve sâir levâzımı telef olmağla ızrâr etmeleriyle bi'l-cümle hamamcılar tâifesi Çarşamba günü Arz Odası'nda huzûr-ı âlîde teşekkî ve arzuhâl ettiklerinde bu husûsun fi'l-hakîka zarâr ve nef'î âmme-i ibâdullaha âid ve râci^ç olmağla meşrû^ç ve ma'küle muvâfik nizâm-ı müstahsene rabt ve ifrâğî lâbüd ve lâzım olduğuna binâen arzuhâlleri bâlâsına sâdir olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen taraf-ı dâ'îlerinden Mehmed Emin Efendi ve izzetlü yeniçeri ağası tarafından bu husûsa müte'ayyin İbrahim Yazıcı ve tâife-i mezbûre kethüdâları ve yiğitbaşları ve du'âcıları ma'iyyetiyle İstanbul ve Eyüb ve Galata ve Üsküdar kazâlarında olan hamamların sâhibleri ve müstecirleri ve icâreleri ve kirâları tahrîr ve defter olunup fi-mâ-ba'd bâlâda bast olunan şurûtlarına ri'âyet ve hilâfi üzere hareket edenleri adem-i himâyet ve hamam sâhiblerine icâre-i misliyelerini edâda mümâtaleden mücânebet üzere hareket etmek üzere cümlesi ta'ahhüd edip ve hamam sâhiblerinden ba'zıları hamamlarının icâre-i misliyesini edâ eder iken kirâlarını artırmağla gadr etmemek ve işbu şurût-ı nizâm-ı sâbıkâları mer'î ve mu'teber olmak için defterleri Başmuhâsebe'ye kayd ve yedlerine tuğrâlî emr-i âlîşân ihsân buyrulmasını istid'â cyledikleri huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu.

Fî 9 Cumâdelülâ sene 1180 (İKS, İM, 25, v. 177/1).

Nizamnamede, hamamcı esnafına ilişkin işleyiş kurallarının genel çerçevesi ortaya konulmaktadır. Hamamcı esnafına mensup bir kişinin mesleğini bırakıp başkasına devretmek istemesi durumunda, yeni alınacak kişinin güvenilir kişilerin kefaletiyle desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca, hamamcılarının görev ve sorumlulukları ile mesleklerini nasıl icra etmeleri gerektiği hususunda düzenlemeler yapılmıştır. Hamamcı esnafının kiracı olarak faaliyet gösterdiği hamamlarda, mülk sahiplerinin kira artışı baskısı ile esnafı zor durumda bırakmalarına ilişkin hükümler de nizamname kapsamında yer almaktadır.

Nizamlarda belirtilen ve esnaf birliklerinin uyması beklenen en önemli kurallarından biri ilgili esnaf gruplarındaki sayıların sabit olması ve dışarıdan mesleğe dahil olacak kişilerin sınırlandırılmasıdır (İKS, İM, 25, v. 19/1; İKS, İM, 25, v. 178/1). Örneğin; cam ustalarından olmayan bir esnafın kendini cam ustası olarak tanıtır düşük ücret ile cam üretimi yapması neticesinde esnaf ustaları, nizamlarına aykırı olan bu durumu şikâyet etmiş ve kişi bu eylemden menedilmiştir (İKS, İM, 25, v. 148/4). Benzer olarak çubukçu esnafının kendi üretim ve satış tekelinde olan çubuk ürünlerini bakkal bir esnafın satışını yapması üzerine kendisinin bu davranıştan menedilmesine dair talepleri olduğu bir belge ile de karşılaşmıştır (İKS, İM, 25, v. 18/2). Hasırcı esnafı ile ilgili bir davada ise meslek grubuna izinsiz dahil olan kişilerin usta sayısını artırması neticesinde nizama aykırı hareket ettikleri yönünde şikâyet yer almaktadır. Dava kaydında ilgili esnaf grubunun nizamlarına göre 21 adet dükkânı olan ve 20 adet seyyar satış yapan hasırcı esnafı olduğu belirtilerek, nizama aykırı olarak esnaflık yapan kişilerin engellenmesi tembih edilmiştir (İKS, İM, 25, v. 46/1). İlgili kural esnaf birliklerinin kendi meslek grupları içerisinde kalmalarına ve başka esnafın işlerine müdahil olmamaya yönelmiştir. Bu nizamnamelerle birlikte esnafın, benzer işleyiş dinamikleri çerçevesinde faaliyet göstererek üretim süreçlerinin standardize olması ve bunun sonucunda da belirlenen normlara zorunlu olarak uyum göstermeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Verilen örneklerde de görüldüğü üzere ilgili mesleğe dışarıdan dahil olacak kişi sayısında sınırlandırılma yapılarak sabit tutulması esnafın benzeşmesine yol açmıştır.

Nizamlarda belirtilen bir diğer konu esnafın üreteceği ürünlerin, üretim standardizasyonlarının belirlenmesidir. Bu kural sayesinde esnaf belirlenen standartlara göre üretim yapmak zorunda kalmıştır (Aynural, 1996: 356). Üretim konusunda hile yapan ve üretim şartlarına uymayan esnaf ise cezalandırılmıştır (İKS, İM, 25, v. 2/1; İKS, İM, 25, v. 4/1). Nizamlardaki bir diğer husus esnafın üretim yaptığı ürünün satış fiyatının belirli olmasıdır. Bu bağlamda ürünlerin üretim tekniklerinin belirlenmesinin yanı sıra satış işlemlerinde de denetlemenin devam ettiği görülmektedir (İKS, İM,

25, v. 210/1; İKS, İM, 25, v. 248/2). Örneğin; tulumacı şeritçi esnafına ait üretim nizamında şeritlerin cinsi, kalitesi ve fiyatlarının belirlendiği görülmektedir (İKS, İM, 25, v. 41/3) Bu kuralın dışına çıkan esnaf çeşitli şekillerde cezalandırılmış ve bu kurala uymaları beklenmiştir (İKS, İM, 25, v. 47/1; İKS, İM, 25, v. 44/2; İKS, İM, 25, v. 169/2; İKS, İM, 25, v. 241/3). Örneğin belirtilen ölçüden eksik üretim yapan esnaf cezalandırılmıştır. (İKS, İM, 25, v. 66/2; İKS, İM, 25, v. 66/3). Üretilen ürünün kalitesiz olması durumunda da benzer olarak nizama aykırı olması nedeniyle esnaflar uyarı almaktadır (İKS, İM, 25, v. 183/1). Örneklerde görüldüğü üzere esnaflar bir ürünün üretilmesi sürecinde nizamlarda belirlenen standartlara uyması gerekmektedir. Bu kurala riayet etmeyen esnafın cezalandırılması ile zorlayıcı ve baskılayıcı yöntem ile esnafın eşbiçimlilik göstermesinin amaçlandığı görülmektedir. Üretilen ürünlerin fiyatı, cinsi ve kalitesi nizamnamelere göre düzenlenmesi ve bu düzenlemelere uymayan esnafların cezalandırılması zorlayıcı izomorfizm bağlamında değerlendirilebilecek bir örnek niteliği taşımaktadır.

Esnaf birliklerinin belirlenen nizamlara uymadığı hallerde cezalandırılmalarının yanı sıra meslekten ihraç edildiklerini de gözlemlemek mümkündür (İKS, İM, 25, v. 95/3; İKS, İM, 25, v. 112/2; İKS, İM, 25, v. 211/1; İKS, İM, 25, v. 127/1; İKS, İM, 25, v. 160/3; İKS, İM, 25, v. 176/1; İKS, İM, 25, v. 266/1). Nizam kurallarına uymadığı için hapsedilen esnafın, kurallara riayet edeceğine dair söz vermesi üzerine affedildiği ve hapisten çıkarak mesleğine geri dönmeye dair örnekler de bulunmaktadır (İKS, İM, 25, v. 197/2; İKS, İM, 25, v. 198/1; İKS, İM, 25, v. 199/1). İlgili örneklerde ifade edildiği üzere meslekten ihraca kadar varan çeşitli disiplin cezalarının, esnafların kurallara uyması konusunda zorlayıcı olduğunu göstermektedir. Öte yandan söz konusu kurallara uyacaklarını beyan eden esnafların tekrar mesleğe dönebilmelerinin de esnafları tekrardan kurallara ve nizamlara uyumlu hale getirerek esnaf faaliyetlerinin benzeşimi konusunda atılmış önemli bir adım olduğu söylemek mümkündür.

5. Sonuç

Osmanlı esnaf nizamları, devletin düzenleyici ve denetleyici politikalarının ve aynı zamanda esnaf birliklerinin kurumsallaşmasının; esnaf yapısını ve işleyişini zorlayıcı izomorfizm teorisi ekseninde benzeşim göstermeye zorlayıcı bir etken olarak şekillendiği görülmüştür. Devletin merkezîyetçi politikaları ve düzenleyici önlemler aracılığıyla esnaf loncalarını kontrol etmesi, bu teşkilatların belirli standartlara göre faaliyet göstermesine yol açmıştır. Bu süreç, Osmanlı esnaf nizamlarının zorlayıcı bir etken olarak

esnafların birbirine benzerlikler geliştirmesine ve esnaf birliklerinin izomorfik bir yapıya bürünmesine neden olmuştur.

Bu bağlamda esnafın, mesleğini icra edebilmesi için üyesi olduğu topluluğun kurallarına uymak zorunda kaldığını gözlemlemek mümkündür. Nizamnamelerde belirlenen kurallar esnaf birliklerine koruma alanı yaratırken aynı zamanda devlet tarafından iktisadi ve sosyal düzenin sürdürülmesinde merkezi konumda olan birliklerinin işleyişindeki istikrarı sağlamayı da amaçlamıştır. Usta sayısı, üretim tekniği, fiyat politikası vb. konularda her bir esnaf grubunun dahil olduğu meslek grubu içerisinde birbirinden farklılaşmaması amacı ile nizamların şekillendiği ve bu kuralların esnafi eşbiçimli davranmaya zorladığı görülmektedir. Kurallara uymayan esnaf, çeşitli yöntemler ile cezalandırılmış veya meslekten ihraç edilmiştir. Bu sayede esnaf gruplarının ilgili kurallara riayet etmesi ve birbirine benzemesi zorlayıcı bir unsur olarak şekillenmiştir.

Gerçekleştirilen analiz sonucunda esnafın, esnaf nizamnamelerini dikkate alarak benzer davranış kalıpları çerçevesinde faaliyet yürütmesinin zorlayıcı izomorfizm teorisiyle açıklanabileceği tespit edilmiştir. Bu nizamnamelerin etkisiyle esnafın benzer norm ve standartlara bağlı faaliyet yürütmesiyle toplumsal düzeninin ve kurumsal istikrarın sağlandığı söylenebilmektedir.

Çalışmada mekân ve tarih olarak belirli bir kısıtlama yapılmış bu sayede elde edilen örnekler derinlemesine incelenebilmiştir. Konuya ilgi duyan araştırmacıların sonraki çalışmalarda incelenen mekân veya tarihi genişleterek ele alması konuya farklı perspektiflerden bakılmasına olanak tanıyacaktır. Ayrıca özel olarak belirli esnaf gruplarının nizamları üzerine yapılacak incelemeler, farklı bölgelerde yer alan esnaf birliklerinin nizamlarının analizi de aynı şekilde konunun farklı yönlerine dikkat çekebilir.

Kaynakça

- Altın, B. B. (2022). Kurumsal İzomorfizm Kapsamında Havacılık Sektörüne Ara İnsan Kaynağı Yetiştiren Meslek Yüksekokullarının Misyon Cümlelerinin İncelenmesi. *Havacılık ve Uzay Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 60-89. <https://doi.org/10.52995/jass.1070789>
- Aynural, S. (1996). XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu, *İÜ İFM*, C.46, s.357-359.
- Aynural, S. (2012). 19. Yüzyıla Girerken İstanbul Esnafının Hiyerarşik Yapısı. *Journal of Social Policy Conferences*(37-38), 125-131. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9615>
- Baer, G. (1970). The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds. *International Journal of Middle East Studies*, 1(1), 28-50. <http://www.jstor.org/stable/162064>
- Barkan, Ö. L. (1985). Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.41, Sayı: 1-4, İstanbul, ss.39-46. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8332>
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, (21), 81-114. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuilah/issue/983/11077>
- Bolat, T. ve Seymen, O.A. (2006). Yönetim ve Örgüt Düşüncesinde Kurumsalcılık, Yeni Kurumsalcılık ve Kurumsal Eşbiçimlilik, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı: 1, 223-254. <https://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12462/4997/tamer-bolat.pdf?sequence=1>
- Çiftçi, C. (2006). Osmanlı Döneminde Bursa Kumaşçılarının Sanat Nizamı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(11), 173-189. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214601>
- DiMaggio, P.J. ve Powell, W.W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147-160. <https://www.jstor.org/stable/2095101?origin=JSTOR-pdf>
- Düzbakar, Ö. (2009). Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre Esnaf Teşkilatı ve Kumaş Nizamı. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*. https://actaturcica.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/12/44_57.pdf
- Faroqhi, S., Mc Gowen, B., Qataert, D., ve Pamuk, Ş. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, 2.
- Hasselbladh, H. ve Kallinikos, J. (2000). The Project of Rationalization: A Critique and Reappraisal of Neo-Institutionalism in Organi-

- zation Studies, *Organization Studies*, 21(4):697-720. <https://doi.org/10.1177/0170840600214002>
- İnalçık, H. (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye- Araştırmalar*; Timaş Yayınları.
- İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765 1767), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
- Kal'a, A. (1995). *Esnaf*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 11, İstanbul, 1995.
- Kal'a, A. (1998). İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I. İstanbul:İstanbul Büyükşehir Yayınları.
- Karasar, N. (1994). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*.3A Araştırma Eğitim Danışmanlık.
- Keskin, H., Akgün, A.E. ve Koçoğlu İ. (2016). *Örgüt Teorisi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Nee, V. (2001). *Sources Of The New Institutionalism, in The New Institutionalism in Sociology*, (Ed. Mary C. Brinton Ve Victor Nee), Stanford University Pres, USA, 1-16.
- Sargut, A. ve Özen, Ş. (2007). *Örgüt Kuramlarına Genel Bakış: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Sargut, A. S. (2009). Türkiye'de İşletme Yönetimi Eğitiminin Kurumsal Çerçevesi: Çeşitlilikten Eşbiçimliliğe. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 51-63. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/56499/785685>
- Şahin, K., Eser, B., Kaplan, T., ve Özdünder, G. (2018). Yönetim Kurullarında Kadın Yönetici Temsili: Türkiye'de Yönetim Kurulları Yapısının Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4), 1147-1166. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2018445674>
- Quataert, D. (2000). *The Ottoman Empire, 1700-1922*.
- Yaşar Uğurlu, Ö., Seyhan, M., & Bayar, Y. (2024). Bankaların Dijital Hizmetlerinin Eşbiçimlilik Bağlamında Değerlendirilmesi: KOBİ Bankacılığı Üzerine Bir Araştırma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (37), 548-570. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1494027>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

